

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/35, p. 349-364

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12657>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

This article was checked by iThenticate.

HÜSEYİN RAHİMİ GÜRPINAR'IN “ŞİPSEVDİ” ROMANINDA AHLÂK ANLATISI

*Ülkü Ayşe OĞUZHAN BÖREKÇİ**

ÖZET

Türk romanın başlamasında ve gelişmesinde oldukça önemli bir yere sahip olan Hüseyin Rahmi Gürpınar, eserlerinde toplumsal konuları işlemiştir. Osmanlı- Türk modernleşmesinin ilk evreleri olarak nitelendirilebilecek bir dönemde eserlerini kaleme alan Gürpınar, Batılılaşma hareketlerinin toplumsal alandaki etkilerini, romanlarındaki olay örgüsü ve karakterler üzerinden ele almıştır. Zira Osmanlı'daki Batılılaşma hareketleri kadının toplumsal konumu, kadın-erkek ilişkileri, evlilik biçimi, tüketim, giyim, dekorasyon, eğitim, adab-ı muaşeret, geleneksel ve ahlaki değerler gibi pek çok konuda yeni oluşumları ve tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Bu çerçevede Osmanlı-Türk modernleşmesinin ilk aşamalarında, genelde edebiyat özelinde ise roman topluma yol göstermenin önemli bir aracı olmuş; Gürpınar da diğer edebiyat türlerinde verdiği eserlerinde olduğu gibi, romanlarında da halkı eğitmeyi amaç edinmiştir. Böyle bir amaca hizmet eden önemli romanlarından biri “alafrangalık” kavramının merkeze alındığı “Şipsevdi”dir. Buradan hareketle bu çalışmada; Gürpınar'ın söz konusu romanında Batılılaşmanın geleneksel ve ahlaki değerler üzerindeki etkilerine dair anlatı yapısı ele alınmıştır. Böyle bir çalışma yapılırken öncelikle Osmanlı romanında Batılılaşma ve toplumsal eleştiri konusu ele alınmış, ardından Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın söz konusu eserindeki “ahlâk” anlatısı, hem karakterlerin kişilik özellikleri hem de eğitim, namus, vicdan, para, kadın - erkek ilişkileri gibi temalar üzerinden çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Rahmi Gürpınar, Şipsevdi, Ahlâk Anlatısı

* Doç. Dr. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, El-mek: ulkuoguzhanborekci@gmail.com

**NARRATION OF MORAL IN HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR'S
NOVEL "ŞİPSEVDİ"**

ABSTRACT

Hüseyin Rahmi Gürpınar, who has a very important place in the start and improvement of Turkish novel, handled social subjects in his works. Gürpınar, who wrote his works during a period which can be defined as the first stages of Ottoman - Turkish modernisation, addressed effects of Westernisation movements on social domains via the plots and characters in his novels because Westernisation movements in Ottoman Empire brought new settings and discussions on some topics such as the place of woman in society, man-woman relationships, form of marriage, consumption, clothes, decoration, education, social decorum, and traditional and moral values.

In this respect, in the first stages of Ottoman - Turkish modernisation, literature in general, novels in specific became tools for guiding the society, and Gürpınar aspired to educate the society with his novels as he did in other domains of literature. One of his important novels which served this purpose is 'Şıpsevdi' in which "European manners" are put in the centre. From this point of view, in this study, narrative form of effects of Westernisation on traditional and moral values in this novel of Gürpınar is studied. While conducting a study like this, first, Westernisation and social criticism in Ottoman novels is studied, following this, narration of "moral" in the novel mentioned is analysed both through characters' personalities and themes such as education, virtue, conscience, money, man-woman relationships.

STRUCTURED ABSTRACT

Hüseyin Rahmi Gürpınar, who has a very important place in the start and improvement of Turkish novel, handled social subjects in his works. Gürpınar, who wrote his works during a period which can be defined as the first stages of Ottoman - Turkish modernisation, addressed effects of Westernisation movements on social domains via the plots and characters in his novels as other men of letters did in that period. Thus, the fact that there were differentiation and conflicts at social levels at the time when Turkish novel came to existence required discussion of social matters in novels because Westernisation movements in Ottoman Empire brought new settings and discussions on some topics such as the place of women in society, man-woman relationships, form of marriage, consumption, clothes, decoration, education, social decorum, and traditional and moral values. For this reason, the first Turkish novelists, in their works that they wrote in line with innovation, along with telling ordinary stories, created a "narrative" structure, aimed to convey "real" life and undertook the task of guiding the society about how the things were and how they should be. In other words, in the first stages of Ottoman - Turkish modernisation literature in general, the novel in specific, became an important tool for guiding the society; and Gürpınar aspired to educate the society with his novels as he did in other domains of literature.

Turkish Studies

One of his important novels which served this purpose is 'Şıpsevdi' in which "European manners" are put in the centre. From this point of view, in this study, it is aimed to determine how Gürpınar built his narrative structure about effects of Westernisation on traditional and moral values in this novel. The importance of the study comes into the picture at this point because at the first stages of Ottoman - Turkish modernisation period, it was very important to determine the content of the messages given to the society through novels. In the study, Westernisation and social criticism in Ottoman novels is studied first. Following this, narration of "moral" in the novel mentioned is analysed, by putting both characters' personalities and fundamental factors of the institution of marriage in the centre, through themes that are prominent in topics such as education, virtue, conscience, money, man-woman relationships by the means of text analysis technique.

At this point, it is critically important to discuss the conditions in which Ottoman - Turkish novel came into existence. Ottoman society, which turned its face to West on governments' request with Tanzimat reform, by being inspired by its literature as well, took West as a model for itself and men of letters carried out that century's renewing intellectual life. Just like modernisation, the novel, which did not emerge as a result of society's internal dynamics in Ottoman/Turkish society, developed as a by-product of new politics which the government adopted in intersocietal relationships. In this regard, birth of modern Turkish Literature in the 19th century is closely associated with social developments. Hence, the principal cause that led the first practitioners of the novel, those who had something to say about issues of the country and men of letter who were in different kinds of organisations in that sense to writing had been limited to the efforts of finding a solution to the political, social and societal problems faced. The most important underlying cause for this effort was that making societal and political systems compatible with Europe in the way that Sultan and most other executives wanted.

In order to be closer to Western society that was defined as contemporary civilisation, tools that would educate the society, introduce the society the West, teach new values and concepts to it were needed. At this point, as it is mentioned before, literature and the novel were used. Hence, especially in Tanzimat and Constitutional period, the first goal of the novel was to inform the reader. Thus, the novel, which solved many problems in Europe, became educational like a school in Ottoman/Turkish society, and was considered as a source from which people could learn many things they didn't know. In order to convey the things that they wanted to express regarding Westernisation, men of letters chose their characters from examples that existed in the society and who were suitable for expressing that issue. This is because besides reflecting the reality of life, it is a known fact that the novel's imaginary world shapes the real world. Accepted as a mirror to the society, after a certain point the novel became an alternative model, and started rebuilding the life.

All in all, literature and works of art contain data that is important to understand and solve many problems faced in a society, and they even become mirrors of the society that they emerge from. It is possible to say that this function of the works mentioned is more important especially

Turkish Studies

for issues solution of which is unknown and for societal and political issues that people haven't come to an agreement yet. Indeed, in the scope of mentality and cultural studies, the novel, which is a literary narrative form, is a very rich source in terms of how it defines related period's people and political structure, how it defines existing problems and interpretation of the solutions to these problems. It is seen that all of these things are also applicable to the work that is analysed in this study.

Hence, in "Şıpsevdi" which can be defined as a product of an environment in which Westernisation efforts were intense but the path to follow and its effects were not agreed upon yet "European manners" is put in the centre and its effects are written in the scope of "moral" values. Within this framework, negative effects of Westernisation on social life is pointed out through themes such as woman-man relationships, constitution of marriage, virtue, money; and a frame is drawn regarding "sensitivities" that should be in the society and that are vanishing.

Keywords: Hüseyin Rahmi Gürpınar, Şıpsevdi, Narration of Moral

Giriş

Türk romanın başlamasında ve gelişmesinde oldukça önemli bir yere sahip olan Hüseyin Rahmi Gürpınar, eserlerinde toplumsal konuları işlemiştir. Osmanlı- Türk modernleşmesinin ilk evreleri olarak nitelendirilebilecek bir dönemde eserlerini kaleme alan Gürpınar, dönemin birçok edebiyatçısı gibi, Batılılaşma hareketlerinin toplumsal alandaki etkilerini, romanlarındaki olay örgüsü ve karakterler üzerinden ele almıştır. Nitekim Türk romanın ortaya çıktığı dönemde toplumsal düzlemde farklılaşma ve anlaşmazlığın yoğun olması, romanlarda toplumsal meselelerin ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Zira Osmanlı'daki Batılılaşma hareketleri kadının toplumsal konumu, kadın-erkek ilişkileri, evlilik biçimi, tüketim, giyim, dekorasyon, eğitim, adab-ı muâşeret, geleneksel ve ahlâki değerler gibi pek çok konuda yeni oluşumları ve tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle ilk Türk romancıları yenileşme çabaları doğrultusunda kaleme aldıkları eserlerinde sıradan olayları aktarmakla birlikte, bir "anlatı" yapısı oluşturmuşlar, "gerçek" yaşamı aktarma kaygısı gütmüşler ve olan/olması gerekenlere dair topluma yol gösterme işlevini yüklenmişlerdir. Başka bir ifadeyle, Osmanlı-Türk modernleşmesinin ilk aşamalarında genelde edebiyat özelde ise roman topluma yol göstermenin önemli bir aracı olmuş; Gürpınar da diğer edebiyat türlerinde verdiği eserlerinde olduğu gibi, romanlarında da halkı eğitmeyi amaç edinmiştir.

Gürpınar'ın böyle bir amaca hizmet eden önemli romanlardan biri "alafrangalık" kavramının merkeze alındığı "Şıpsevdi"dir. Buradan hareketle bu çalışmanın amacını; yazarın söz konusu romanında Batılılaşmanın geleneksel ve ahlâki değerler üzerindeki etkilerine dair anlatı yapısını nasıl inşa ettiğini tespit etmek oluşturmaktadır. Çalışmanın önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Zira Osmanlı-Türk modernleşme sürecinin ilk evrelerinde, bir anlamda günümüzdeki kitle araçlarının işlevlerini üstlenen romanlar aracılığıyla topluma verilen mesajların içeriğinin belirlenmesi önemli bir husustur. Çalışmada öncelikle, Osmanlı romanında Batılılaşma ve toplumsal eleştiri konusu tartışılmıştır. Ardından söz konusu eserdeki "ahlâk" anlatısı hem karakterlerin kişilik özellikleri hem de evlilik kurumunun esaslarını oluşturan unsurlar merkeze alınarak eğitim, namus vicdan, para, kadın – erkek ilişkileri gibi konularda öne çıkan temalar bağlamında metin analizi uygulanarak çözümlenmiştir.

1. Osmanlı Romanında Batılılaşma ve Toplumsal Eleştiri

Osmanlı/Türk romanın ortaya çıkışı ve gelişimi incelendiğinde, Batı romanından farklı bir seyir izlediği görülmektedir. Batı'da, edebi bir anlatı türü olarak roman modernleşmenin bir ürünü

olarak kendi toplumsal, bilimsel siyasal ve kültürel dinamiklerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı'ya bakıldığında ise romanın, 19. yüzyılda hız kazanan ve toplumun her kesimini etkisi altına modernleşme projesinin etkisinde bir tür olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Nitekim Tanzimat'ın ardından devam eden süreçte yönetim, askerlik, maliye, adliye gibi alanlarda yapılan reform hareketleri resim, müzik, edebiyat gibi alanları da etkilemiştir.

Böylece devletin isteğiyle Tanzimat'la yönünü Batı'ya çeviren Osmanlı toplumu, edebi anlayış bakımından da Batı'dan esinlenerek, onu kendisine model almış ve bu yüzyılın yenileşmekte olan düşünce hayatını edebiyatçılar yürütmüştür. Osmanlı/Türk toplumunda tıpkı modernleşme gibi toplumun iç dinamikleri sonucunda ortaya çıkmayan roman, devletin toplumlararası ilişkilerde benimsediği yeni siyasetin bir yan ürünü olarak gelişmiştir. Bu bağlamda modern Türk Edebiyatı'nın 19. yüzyılda doğuşu sosyal gelişmelerle yakından ilgili olmuştur. Çünkü köklü sosyal yapı değişiklikleri insanların ve toplumların düşüncelerini yakından etkilediği gibi yeni fikirler doğurarak insanların farklı ifade şekilleri aramalarına ve araçlar yaratmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla edebiyat, özellikle nesir bu arayışların sonucu oluşmuştur (Karpat, 2009: 11). Başka bir deyişle edebiyat, Osmanlı/Türk toplumunda bir sanat olarak kurumsallaşmadan önce, bir medeniyet projesinin aygıtı olarak toplumda yerini almıştır. Nitekim roman türünün ilk uygulayıcıları ve ülke meseleleri hakkında söyleyecek sözleri olan ve bu anlamda çeşitli örgütlenmeler içinde olan edebiyatçıları, ilk başlarda roman yazmaya yönelten temel neden içinde bulunan siyasal, sosyal ve toplumsal sorunlara çözüm bulabilme çabasıyla sınırlı olmuştur (Şan, 2004: 125, 129). Bu çabanın altında yatan en önemli neden de padişah ve diğer üst düzey yöneticilerinden birçoğunun istediği biçimde, toplumsal ve siyasal sistemi Avrupa'ya uyumlu hale getirmek olmuştur (Emiroğlu, 2007: 149). Çağdaş uygarlık olarak nitelendirilen Batı toplumuna yaklaşılabilmesi için; halkın bu amaç doğrultusunda eğitecek, Batı'yı tanıttacak, yeni değerleri aşılacak ve yeni kavramaları öğretecek araçlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu noktada da halkı eğitmek için edebiyattan ve romandan yararlanılmıştır (Moran, 1985: 411). Nitekim özellikle Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde romanın birinci hedefi okuyucuyu bilgilendirmek olmuştur (Gündüz, 2007: 41-42). Böylece Avrupa'da birçok soruna çözüm getiren roman, Osmanlı/Türk toplumunda bir okul gibi eğitici olmuş ve insanların ihtiyacı olan birçok şeyi öğrenebileceği bir kaynak olarak değerlendirilmiştir (Şan, 2004: 120).

Batılılaştırılmak istenen toplumda bu rolü ise, yukarıda da belirtildiği gibi aydınlar/edebiyatçılar yüklenmiştir. Romanın hayatın gerçekliğini yansıtmakla birlikte, muhayyel dünyasının gerçek dünyaya yön verdiği de bilinen bir gerçektir. Topluma tutulan bir ayna olarak kabul edilen roman, bir noktadan sonra toplum için alternatif bir model olmaya, hayatı yeniden kurmaya başlamıştır (Balcı, 2000: 139).

Buna göre ilk Türk romancıları dünyevi ve bireyci bir tür olan ve bireyselleştirilmiş bir dünyayı anlatan roman türünü benimserken, onu yenilikçi ve çağdaş saydıkları yaklaşımlarına uyarlayabilmek için bilinçli bir "anlatı" politikası kurmak zorunluluğu hissetmişlerdir. Bu noktada da romanı dünyevi bir dille, akılcı terimlerle, görünüşte sıradan olayları anlatan ve fakat mutlak gerçeği veren mutlak bir metin olarak kabul etmişlerdir (Parla, 1985: 419). Sentezci yazarların üzerinde durdukları ve eleştirdikleri en önemli konulardan biri Tanzimat'la başlayan modernleşme sürecinin, özellikle eğlence, giyim, yaşam biçimi gibi tüketime yönelik boyutu olmuştur.

Nitekim şekilde kalan sığ batılılaşmanın alafangalık olarak görünümünü, Türk romancısına birçok malzeme sağlamıştır (Çetin, 2002: 34). İlk roman yazarları bu noktada aşırı batılılaşmayı frenlemeye çalışmış ve eserlerinde genellikle iki farklı tipi bir arada bulundurarak kendi yaklaşımlarını/tezlerini ortaya koymuşlardır. Bunlardan birincisi alafanga iken, diğeri modern, zeki, teknolojiyi takip eden, eğlenceye ve zevke düşkün olmayan, iyi yetişmiş yerli tiplerdir (Şahin, 2000: 50).

Turkish Studies

2. Abdülhamit dönemine gelindiğinde, bu dönemde her türlü muhalif siyasi düşünce ve faaliyete kısıtlama getirildiği ve yayılmasına izin verilmediği görülmektedir. Bu nedenle, 2. Abdülhamid dönemi romanlarının en önemli özelliği romanlarda siyasi konulara değinilmemesi ve muhalefet yapılmamasıdır. Toplumsal eleştiri yapma olanağı olmadığından da yazarların birçoğu “sanat için sanat” görüşü benimsenmek zorunda kalmıştır. (Kudret, 1985: 402).

II. Meşrutiyet’in ilanından sonraki dönemde ise Abdülhamit sansürüne maruz kalan pek çok sayısal etkinlik yeniden toplum hayatına girmiştir. Bu bağlamda II. Meşrutiyet Dönemi Türk Romanı konu bakımından incelendiğinde, romanlarda ele alınan konuların sosyal ve siyasi olduğu; bu yaklaşım biçiminin de Tanzimat dönemiyle benzeştiği görülmektedir. Yapılan eleştirilerin ve muhalefetin ise daha çok 2. Abdülhamit dönemine yönelik olduğu görülmektedir. Ancak devam eden süreçte İttihat ve Terakki yönetiminden beklentilerini karşılamayan aydınlar, bu yönetimi de sınırlı olsa çeşitli şekillerde eleştirmişlerdir. Bununla birlikte 1908 sonrasında yazılan romanlarda geçmiş dönemin eleştirisi ve bu dönemin kusurlarının edebi eserlerin olanaklarıyla sergilenişi yeni olanı ortaya koymaya da zemin hazırlamıştır. Nitekim yeni olanın aranması, ortaya konması ve tartışılması, aynı dönemde kaleme alınan birçok romanın konusu olmuştur Bu arayış yalnız siyasi temalarda değil sosyal ve eğitimle ilgili temalarda da varlığını kuvvetle hissettirmiştir (Aktaş, 2000: 117).

Kısacası, gerek siyasi konuların gerekse toplumsal konuların ele alındığı Osmanlı dönemi romanlarında, ülkenin daha Batılı olması için yapılması ve yapılmaması gerekenler ele alınmış, bu anlamda roman bir araç görevini yerine getirmiştir. Ancak bu noktada ortaya çıkan ve tartışılan temel sorunlardan biri, Batılılaşmanın yönünün ne olacağı ve ne ölçüde gerçekleştirilmesi gerektiği ile topluma nasıl bir yol çizileceğidir. Nitekim edebiyatçılar, Batılılaşmayla ilgili ifade etmek istedikleri şeyleri karakterlerini toplumda örnekleri olan ve o sorunu anlatmaya uygun kişilerden seçmişlerdir. Yazarın karakteri bu şekilde ele alması, karakterin bir birey olarak kendine özgü yönlerini değil, romanı anlamlandırmayı sağlayacak temsil edici rolünü vurgulamaya yönelmiştir. Bu tipler aşk, para vs. gibi çeşitli konularda kendilerine yüklenmiş işlevlere göre hareket etmişlerdir (Moran, 1985: 417).

2. Batılılaşmanın Etkileri Üzerinden “Şıpsevdi”de Ahlâk Anlatısı

2.1. “Alafranga”lık Ekseninde Ahlâki Değerlerin ve Romandaki Karakterlerin Sunumu

Modern Türk Edebiyatı’nın en üretken yazarlarından biri olarak nitelendirilebilecek Hüseyin Rahmi Gürpınar «Şıpsevdi» romanında, Batılılaşmanın «ahlaki» ve geleneksel değerler üzerindeki etkileri üzerine yoğunlaşmış ve bu noktada «alafrangalığa» vurgu yapmıştır. Gürpınar’ın, «Şıpsevdi»de “alafranga”lığı üç kategoriye ayırdığı görülmektedir. Birinci tür “alafrangalar”; zengin ailelere mensup, Fransızca bilen, at binen, şöhretlerini ailelerinden alan, memur olarak veya başka biçimlerde Avrupa’da bulunan “soylu alafrangalar” olarak nitelendirilmektedir. Ancak eserde, bunların; Avrupa’dan, şıklık, kumar, dans, güzel sözler söylemek gibi salon hünerlerinden başka bir şey getirmediğine işaret edilerek, yüzeyde batılılaşmanın Osmanlı’ya bir fayda sağlamayacağı vurgulanmakta; Batı’dan alınması gerekenlerin bilim, kültür, sanat gibi alanlar olduğu ima edilmektedir (Gürpınar, 2009: 7- 9). İkinci tür “alafrangalar” ise “bir Avrupalı kadınla evlenen, Beyoğlulunda ikamet eden “Levanten”lerdir. Eserde “bir tarafı Avrupalı, bir diğeri Osmanlı, ikiyüzlü kumaş” şeklinde tanımlanan, bu tip alafrangalar da olumsuz bir yaklaşımla ele alınmaktadır.(Gürpınar, 2009: 9). Üçüncü tip “alafranga”, romanın başkahramanı Meftun karakterinde temsil edilmektedir.

Buna göre Meftun; redingotlu, dar pantolonlu, sivri potinli, zarif şemsiyesi ile kendi türünün şahsına münhasır modada benzersiz olmaya hevesli, bir zamane "delisi" olarak tanımlanarak (Gürpınar, 2009: 11), şu şekilde betimlenmektedir:

"Sağ elinin sahadet parmağı kökünden tırnağına kadar taşlı, taşsız, oymalı, harfli halkalarla süslüdür. Bunun sebebi sorulsa hep Paris'teki sevgililerinin, yalnız o parmağına takılması şartıyla bunları birer aşk hediyesi olarak vermiş oldukların söyler. Şekil ve kıyafette belki Meftun'un birkaç benzeri bulunabilsin. Fakat ahlakının garipliği, adet ve tavırca bir benzerini bulmak imkânsızdır. Şövalyelikte Cervantes'in Don Kişot'u ne ise Şark alafrangalığı aleminde de Meftun Bey işte odur." (Gürpınar, 2009: 46).

Söz konusu tipin karakteristik özellikleri; Batı'nın "aşırı" etkisinde kalarak, Batılılaşmayı "yanlış" algılamış, "taklitçi", "sahtekâr" ve "bencil" olmasıdır. Meftun bazı özellikleriyle Felatun ve Bihruz tipinde bir "alafranga" olmakla birlikte, onun romandaki işlevinin sadece "züppe" tipi canlandırmakla sınırlı olmadığı dikkati çekmektedir (Moran, 1983: 117). Buna göre öncelikle Meftun'un eğitime bakıldığında, amcası tarafından eğitim için Paris'e gönderildiği, ancak buradaki eğitimini tamamlayamadan ve hiçbir şey öğrenmeden "züppe" bir tip olarak geri döndüğü görülmektedir. Diğer taraftan onun Batı "taklitçiliği"nin yaşamının her alanını kuşattığı (Gürpınar, 2009: 49) ve evdeki çalışanlardan, aile üyelerine varıncaya kadar herkese "adab-ı hayat" kurallarını öğretmeye çalıştığı dikkati çekmektedir (Gürpınar, 2009: 53 -57).

Meftun, herhangi bir dalda eğitimini tamamlamamış olmasına ve hiçbir konuda derinlemesine bilgi sahibi olmamasına rağmen, her konuda bilgiliymiş gibi hareket etmektedir. Nitekim onun, "şarlatanlık özelliklerinin hepsine sahip" olduğu ifade edilmekte; yazarlardan, şairlerden, tarihçilerden, bilginlerden, âlimlerden en ileri gelenleri ve bunların en meşhur eserlerinin isimlerini ezberlemiş olması ile "her neden konu açılrsa bir fihrist cetvelinden ileri varamayan bilgisiyse söze atılması" eleştirilmektedir (Gürpınar, 2009: 67).

Meftun'un en çarpıcı özelliği ise hemen her yönüyle geleneksel değerlere karşıt ve aykırı bir tutum içinde olmasıdır (Gürpınar, 2009: 61). Daha önce de belirtildiği gibi, Meftun, Felatun ve Bihruz tipindeki "alafranga" karakterlerden farklılık göstermektedir. Buna göre onu, diğerlerinden ayıran en önemli özelliği yerleşmiş ahlâk anlayışına "aykırı" davranışlarda bulunmasıdır. Nitekim o aşk, namus, doğruluk konularında yeni fikirler beslemekte ve "ahlâksızlığı" çıkarı için geçerli bir yol saymak istediği zaman alafrangalığı ileri sürmektedir. Bazen budala bir züppe, bazen de kendi çıkarı için kurnazlıklar düşünebilen, Machiavell'ci entrikalar kuran, toplumda dönen dolapları bilen ve açıklayan, Schopenhauer'u okumuş bir kişidir. Böylece Meftun hem "alafranga" züppe tipin, hem de toplumdaki bozulan "ahlâki" değerlerin yargılanmasının bir aracı olarak ortaya çıkmaktadır (Moran, 1983: 119).

Eserde, öne çıkartılan birçok karakterin de "ahlâki" yönden zayıf taraflarına dikkat çekildiği görülmektedir. Bu çerçevede öne çıkartılan hususlardan biri, "alafranga" gençlerin yetişmesinde ebeveynlere biçilen olumsuz roldür. Eserde, bunun örneklerinden biri olarak simgelenen kişi romanın başkahramanı Meftun'un anneannesi Şekure Hanım'dır. Torununun alafranga adetlere düşkünlüğünden kısmen rahatsız olsa da onun olumsuz bir şekilde resmedilen davranışları karşısındaki tepkisi ve rolü, "Meftun'un evde alafranga namına çıkardığı adetlere Şekure Hanım sekiz on gün dişini sıkarak tahammüle uğraşiyor, yalnız torununun arakasından söylenmek, atıp tutmakla yetiniyor. Fakat durum turşu lapasından, yoğurtlu Tatar böreğinden tamamıyla mahrum kalmaya varınca yüzüne karşı sövmekten de kendini alamıyordu" şeklinde tarif edilmiştir (Gürpınar, 2009: 73). Görüldüğü gibi, Şekure Hanım istenmedik davranışlar karşısında "gerekli" tepkiyi ancak kişisel ihtiyaçları mevzu bahis olduğu takdirde vermekte, bu tavrı nedeniyle de eserin alt metninde ona karşı olumsuz bir tutum geliştirilmektedir.

Turkish Studies

Meftun'un davranışlarına sessiz kalması nedeniyle eserde olumsuz bir tip olarak işaretlenen karakterlerden biri de annesi Latife Hanım'dır. Annesi Şeküre Hanım'ın birçok olumsuz özelliğini bünyesinde barındıran Latife Hanım, onunla karşılaştırmalı bir şekilde şu şekilde betimlenmektedir:

“(…) Biraz basıkça peletk telaffuzu da tıpkı anası. Çal çenelikte de ondan aşağı kalmaz. Lakin lakırtıda Şeküre'ye yetişmek mümkün değil. İkisi de süratli ve manasız söz etmek konusunda imtihana çekilseler Latife hayli kırık numara alır. Söz ebeliğinde kızının anasına az çok her haline sahip fakat beriki artık olgunluk derecesini bulmuş, çaçaronlukta son mertebeye ulaşmış” (Gürpınar, 2009: 75).

Meftun'un alafranga davranışları karşısındaki tutumu ise olumsuz bir üslupla, “Oğlunun bütün kusurlarını meziyet sayar. Alafrangalık merakıyla kalkıştığı aşırılığı hoş görür. Her alafranganın Latife Hanım gibi geçkin kadınlara pudra gibi süslenme vasıtaları hususunda gösterdiği müsaadeyi suiistimal derecesine vardırır” şeklinde aktarılmaktadır (Gürpınar, 2009: 75).

Romanda annesi ve teyzesi söz konusu özellikleriyle temsil edilirken, “ahlâki” yönden eksikliklerine dikkat çekilen karakterlerden bir diğeri Meftun'un teyzesi Vesile Hanım'dır. Vesile Hanım tiplemesi üzerinden de geleneksel değerlere aykırı yaşayan kuşakların yetişmesinde ebeveynlerin etkin rolüne bir kez daha dikkat çekilmiştir. Nitekim Vesile Hanım'ın kızı Rabia, romanda özellikle ahlâki bakımdan oldukça olumsuz yönleriyle öne çıkmakta, bu noktada annesinin önemli bir rolü olduğuna dair eğretilmeler dikkati çekmektedir. Vesile Hanım'ın öne çıkan özellikleri ise “çalçene”, “dedikoducu”, “alafrangalığa özenen”, “kıskanç” şeklindedir (Gürpınar, 2009: 75).

Eserin ahlâk anlatısında olumsuz tipi simgeleyen bir diğer kişi, Meftun'un kızkardeşi Lebibe'dir. On dokuz yaşında “şişman” bir genç kız olan Lebibe şu şekilde betimlenmektedir:

“(…) zayıflamak için gazetelerin şarlatanca ilanlarında gördüğü yalancı ilaçları hep birer kullanmış, fakat öncekinden çok semirmekten başka bir sonuç elde edememiştir. Evdeki hali pek o kadar hoş, o kadar alımlı değildi. Sokağa çıkmak için kat kat pudra, allık süründüğü, kaşlarını işlediği, gözlerini kuyruklu sürmelerle boyadığı zaman kendini dev anasına benzeten kadınlara biraz hak verdirecek bir biçim almakla o tiplere mahsus bir güzellik, btir cazibe peyda olurdu...” sözleriyle betimlenmektedir (Gürpınar, 2009: 81).

Meftun'un teyzesi Vesile Hanım'ın kızı Rabia da tıpkı Lebibe gibi, geleneksel değerlere ve ahlâki değerlere uygun olmayan davranışlar sergileyen tipi sembolize etmektedir. Ancak Lebibe'den farklı bazı yönleri vardır. Tahsil ve terbiye yönünden “eksik” on altı yaşındaki Rabia'ın; “erkek çocuklara mahsus kaydırak, birdirbir top oyunlarında becerikli”, “mızıkçı”, “eskiciyi Yahudi'yi taşıyan”, “yoğurtçunun tablasına taş atan, kâğıt helvacının camlı vitrinini kıran, el çabukluğuyla tabladan küfeden kebab kestane, elma fındık aşırın”, “ısrırganlar arasında uçurtma havalandırma işlerinde oğlanlardan geri kalmayan” bir çocukluk geçirdiği ifade edilmektedir (Gürpınar, 2009: 82).

Erkek karakterler içinde önemli bir figür olarak eserin olay örgüsünde konumlandırılan Kasım Efendi, ilk bakışta “ahlâki” değerleri savunan ve buna göre yaşayan bir kişi görünümündedir. Ancak onun için önemli olan tek şey paradır. Örneğin oldukça zengin biri olan Kasım Efendi'nin düşüncesine göre yeni elbise giymek, doyuncaya kadar yemek yemek, has ve taze ekmek yemek, parayla su içmek, harcamak üzere lira, meci diye bozdurmak, yürümeye engel bir şey ve sakatlık olmadıkça hayvana, arabaya binmek, lüzumsuz gezintilerle ayakkabı eskitmek, az çok para harcamayı gerektirecek daha bunlara benzer şeyler ve tokgözlülük, cömertlik, merhametli olmak gibi erdemler kötü şeylerdi. Fiziksel olarak güzel yaratılmış olmak bayağı kabahattir. Ona göre, güzellik insanı gereksiz süslenme masraflarına sevk eden, çoğunlukla dertten derde uğratan bir yaratılış belasıdır (Gürpınar, 2009: 166).

Turkish Studies

Eserdeki kadın karakterlerden bir diğeri, Kasım Efendi'nin kızı Edibe Hanım'dır. Edibe "açgözlü bir babanın yanında, garip terbiyesi altında yetişmiş acayip bir kızdır". Nitekim yiyeşi, içişi, giyinişi itibarıyla İstanbul kızlarından hiçbirine benzememektedir. Bilgisi babasının "saçma bilgisiyle" sınırlıdır. Giyinme, süslenme gibi "kadınlara has olan arzuların pek uzak olduktan başka körlük, kamburluk, topallık, çolaklık gibi doğuştan bir sakatlıkla doğmadığına pek üzgün" bir genç kadın olarak tasvir edilmektedir (Gürpınar, 2009: 166-167).

Edibe'nin abisi Mahir de olumsuz özellikleri ağır basan bir karakter olarak işaretlenmektedir. Söz konusu karakter, kışın ve baharda havalarda güneşli olunca camii avlularında, Cinci Meydanı'nda yeşillenmiş büyük viranelerde, çayırlarda güreş ve koç ve horoz dövüşü seyreden, terlemiş bıyıklarına önem vermeyerek köşe başlarında macun çeviren, mahalle kahvelerinde fındık, leblebi ile tek mi çift mi oynayanlar arasında benzerine sık rastlanır şehir çocuklarından bir genç olarak tanımlanmaktadır (Gürpınar, 2009: 158).

Romanda, Meftun'un karşısına konumlandırılan, çoğunlukla "iyi" yönleriyle resmedilen karakter, kardeşi Raci'dir. Nitekim o, ahlâken ailenin diğer üyelerinden farklı, "alafranga budalası olmayan", "tahsilli", "abisine kıyasla ahlâki metin", "özü doğru", sözü tok bir karakterdir. Meftun'un "aşırılığa varan alafranga zevzekliklerine bazen pek canı sıkılan", "aile fertlerini biraderindeki bu düşkünlüğün birçok sıkıntısından kurtarmak için elinden geldiği kadar uğraşan", "galip geleceğini akli kestiği noktalarda doğruyu söylemekten sıkılmayan", "uzun uzadıya mücadeleden geri durmayan", "ağabeyinin aile gelirinin çok üstünde alafrangaya gösterdiği merak ve bağımlılık yüzünden gülünç olduğu, herkesin alay ettiği yönleri bile bazen açıklamaktan çekinmeyen" biridir (Gürpınar, 2009: 79, 81).

2.2 Kadın – Erkek İlişkileri ve Evlilik Kurumunun Tesisine İlişkin Sembolik Yapılar

Eserin ahlâk anlatısı içinde üzerinde durulan ve okuyucu kitlesine "olması" gerekenlerin anlatıldığı en önemli konu kadın-erkek ilişkileri, evlilik kurumunun nasıl kurulması gerektiği ve bu yapı içinde kadın ve erkeğin rolleridir. Bu yapılırken "kötü" örnekler dolayısıyla normatif olanının resmi çizilmiştir. Eserde, Meftun karakteri merkeze alınarak, hem onun hem de ailesinin diğer üyelerinin yaşadığı olaylar çerçevesinde bahsi geçen konular işlenmiştir.

"Alafranga" Bir Hayat İçin Zengin Olmanın Yolları

Eserde olumsuz özellikleriyle alafranga tipi sembolize eden Meftun'un, yaşamındaki yegâne amacı zengin olmaktır. Bu amaç doğrultusunda hayatına ve ailesine dair verdiği tüm kararlarda ve uygulamaya koyduğu eylemlerinde Machiavelci bir anlayışla "amaca giden her yol mubahtır" sözünden hareket ettiği görülmektedir. Örneğin Meftun "Ameli adab-ı hayat" derslerini ailenin tamamına vermekle birlikte, "zengin bir enişte edinebilmek için" Lebibe'ye bu konuda ayrı bir ihtimam göstermektedir (Gürpınar, 2009: 123).

Batılılaşmanın etkisiyle birlikte geleneksel Osmanlı yapısı kapsamında istenmeyen davranışların sergilendiğine ilişkin en önemli vurgulardan biri, kadın - erkek ilişkilerinde meydana gelen değişimdir. Bu çerçevede Meftun karakterinin merkeze alınarak "zengin" olma hayallerinin söz konusu ilişkileri nasıl etkilediğine dair verilen bir örneğin, bu noktada önem taşıdığı düşünülmektedir. Zira Meftun'un kızkardeşi Lebibe, zengin komşu Kasım Efendi'nin oğlu Mahir'le, onun bilgisi dışında flört etmeye başlamıştır. Bu konudaki tepkisi ise şu şekilde aktarılmaktadır:

"Ben Lebibe'ye daha tam koketri (güzelleşme) dersi vermedim. O kendinden beklenmez bir cesaretle komşunun oğlunu nasıl avladı? Acaba giyinmek, gezinmek, sevilmek vesaire hususlarında yarım yamalak anlattığım derslerin bu işte bir etkisi oldu mu? Hay hay... Ben kıza zarafet, nezaket öğretmeseydim, o kendini böyle çarçabuk

beğendirebilir miydi? O çapulculuğuyla onu zor severlerdi. Keramet kızda değil yine ben de...” (Gürpınar, 2009: 126).

Eserin alt metninde Meftun’un bu tavrının eleştirildiğini söylemek mümkündür. Genel anlatı yapısı ve okuyucuya verilen mesajlar değerlendirildiğinde, eserde “ahlâki” kurallar bağlamında kadın – erkek ilişkilerinin nasıl gerçekleşmesi gerektiğine ilişkin yapılan vurgular ile Meftun tipinin olaylar karşısında verdiği tepkilerin ve davranış biçiminin birbirine zıt olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim Meftun, kardeşinin “gerekli” eğitimi almadan nasıl böyle bir ilişkiye girebildiği yorumlamakta ve kardeşinin bu konudaki “beceriksiz”liğinin altını çizerek, kendisine önemli bir rol atfetmektedir. Romanın bütününde ve yeri geldikçe verilen örneklerle işlenen kurgusal yapısında, bu davranış biçimi tamamen olumsuz bir üslûpla ele alınmaktadır.

Meftun’un zengin olma hayalleri ve bu doğrultuda sarf ettiği gayret çerçevesinde, vurgulanan birkaç unsur daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, daha önce de belirtildiği gibi “bütün o alafrangalık düşkünlükleri, cinnetlerini hayata geçirebilmek için Meftun’un böylesi büyük bir servete ihtiyacı”nın olmasıdır. İkincisi, servete giden yolun Kasım Efendi’nin oğlu Mahir’le kız kardeşini evlendirmenin yanında, kendisinin de kızı Edibe’yle evlenmekten geçtiğine karar vermiş olmasıdır. Nitekim Kasım Efendi oldukça zengin biridir. Ayrıca onun bu konudaki bir diğer düşüncesi şu şekilde aktarılmaktadır (Gürpınar, : 2009: 128):

“(…) kayınbiraderi yahut eniştesi olacak Mahir Bey’i de bu zarafet ve alafrangalık fikrine ortak etmeyi başarırsa hovarda huylu kayınbiraderle, şık mizaçlı enişte her ikisi o servetin başına geçip de böyle fikir birliğiyle işe çekidüzen verilerse ne mesut bir aile teşkil edilmiş olur”

Görüldüğü gibi, eserde Meftun karakterinde sembolize edilen tip “ahlâki” kuralları yok saymakta, zengin olmak ve alafranga hayatını yaşamak uğruna toplumun yapı taşlarından biri olarak nitelendirilebilecek evlilik kurumunun tesisinde taraflara dair göz önünde bulundurulması gereken tek kıstas “zengin”lik olarak açıklanmaktadır.

Eserin anlatı yapısında Meftun karakterinde sembolize edilen karakter dolayısıyla “alafranga” tutkusunun “ahlâki” yapı üzerindeki olumsuz etkilerinin “şaşırtıcı” hatta “sıradışı” örneklere açıklandığı görülmektedir. Nitekim kız kardeşini zengin komşu oğluya evlendirmenin yollarını arayan Meftun, onların mektuplarını ele geçirmenin yollarını aramış, bu yolu bulduktan sonra kardeşinin namzet damada yazdığı sözlerini şu şekilde eleştirmiştir:

“(…) bu satırları okuduktan sonra Meftun elini dizine vurarak: Şaşırıyorum. Biraz da kızıyorum. Lebibe bu sözleri nereden öğrendi? Ben kendine bu yolda ders vermedim. Utanmaza bak!.. Hiç kız kısmı aşkın oruç ve sabrından şikayet eder mi? Bu kıza ve kendini ağırdan satma dersi vermeli” (Gürpınar, 2009: 149).

Meftun’un bu satırlarda kardeşini “utanmaz” olarak nitelendirmesinin nedeni, bir erkekle filört etmesi değildir. Kardeşine derslerini iyi öğrenmediği ve “iyi” bir âşık olmadığı için kızmakta, onun bu tutumu ise, eserin genel yapısı içinde olumsuz bir davranış biçimi olarak sembolize edilmektedir. Söz konusu karakterin “uygunsuz” olarak nitelendirdiği ve problem olarak tanımladığı unsur daha da dikkat çekicidir. Zira bu mektupların birinde Mahir, Lebibe’ye abisinden çekindiğini ifade etmektedir. Lebibe ise, abisinin “gayet alafranga mizaçlı olduğunu” belirterek, “Boter’e yaptırılmış bir kostüm”ün, “Berküi’ye ısmarlanmış bir iskarpin’in”, Pigmalyon’dan alınmış bir kravatın” Mahir Bey’in bütün günahlarını affettirebileceğini ifade etmektedir. Meftun ise, Mahir’in bu markalardan hiçbirini bilmediğini düşünmekte ve kız kardeşine tüm bunlardan bihaber Mahir’e bahsetmesini anlamlandıramayarak tepki göstermektedir (Gürpınar, 2009: 150).

Eserde, verilen bu mesajlar kapsamında ve çizilen resim dâhilinde üzerinde durulan bir olay da Rabia’nın da bilinmeyen bir erkekle mektuplaşmasıdır. Tıpkı diğer mektup olayında olduğu gibi,

Rabia ve Meftun karakterinde imgelenen tipler üzerinden toplumun değer yargılarında meydana gelen "olumsuz" değişime bir kez daha dikkat çekilmektedir. Nitekim Meftun'un anlamlandıramadığı ve sorun olarak nitelendirdiği unsur, "pek ahım şahım denecek kadar güzel olmayan kızların "nasıl olup da kendilerini beğendirdikleri"dir. Meftun şu soruyu sormaktadır: "Söyle söyle.. Bu sırrı anlat, Lebibe ile Rabia kendilerini böyle şiddetle sevecek delikanlıları nasıl buluyorlar?" (Gürpınar, 2009: 152). Meftun'un, Lebibe ve Rabia'nın yaşadığı ilişkilere dair kızgınlık hissettiği ve önemsemediği unsurlara dair bir örnek de şu satırlarda dikkati çekmektedir:

"(...) Onlar bizim kardeşle hiş ederlerken beriki de işsiz güçsüz can sıkıntısına uğramamak için Rabia'yı eğlenmeye kalkışmış olmalı... fakat imzaya dikkat... Tercüme Daire kalemi... Estağfurullah memurlarından, 'Bedri'... bir aşk mektubunun sonuna atılan imzada memuriyet yerine söylemeye ne lüzum var. Bu da âşık eblehlerden. Biraz akıl sahibi olsa bizim Rabia'ya gönül düşürür mü?... Sevgili seçimindeki eblehliği bir kenara bırakalım... Bedri Bey bugüne bugün tercüme kalemi memurlarından... Yani bir dil bilir demek... Dekart'ın felsefesinden bahsedişine bakılırsa bilgice de yavan değil. 'Kartezyenizm'i bilen bir adamın maaşı yine yedi seki yüz kuruştan aşağı olmamalı. Bu miktar aylıklı kocayı bizim Rabia mumla arasa bulamaz" (Gürpınar, 2009: 155).

Anlaşıldığı üzere, romanın olay örgüsünde Meftun "ahlâki" değerler ölçüsünde "gerekli" tepkiyi vermemekte, bu noktada evlilik kurumuna ilişkin yaklaşımını maddi unsurlar ekseninde şekillendirmektedir. Hatta onun bu konudaki düşüncesi şu şekilde aktarılmaktadır:

"Lebibe'nin sevda günlüğünü daima okuyarak tutuşan bu aşkın dumanının doğru çıktığını görerek çok memnun oluyor, işin gidişine bakarak bir 'milyoner' gelini olacağı için bu başarısından dolayı Lebibe'yi kalben alkışlıyor, tebrik edip duruyordu" (Gürpınar, 2009: 165).

Bu bağlamda Meftun karakterinde sembolize edilen tipin, toplumun genel ahlak kurallarına "aykırı" davranışları bir kez daha görünürlük kazanmaktadır. Örneğin, "alafranga" hayatın gerekliliklerini karşılayabilmek için "namus" kurallarını yok sayan bir karakter olarak işaretlenen Meftun; kız kardeşinin ve kuzenin erkeklerle gezmesine, evlilik dışı ilişki yaşamalarına "paraya olan düşkünlüğü" nedeniyle tepki göstermemiş, bu durumdan kişisel yarar elde etmeye çalışmıştır (Gürpınar, 2009: 184 – 186). Örneğin Meftun'un, Lebibe ile Mahir'in gece buluşmalarına verdiği tepki şu şekilde aktarılmaktadır:

"(...) işte bu meselede de beni yapılması gereken şu ilk hareketten de alıkoyan bir sebep var. Bize damat olmak için ek de münasip olmayan hareketler yapan Mehîr Bey kardeşime yazdığı mektupta 'keşke bize damatlığa kısmet olacak adam biraderiniz gibi olsa' sözleriyle bana yandaş görünüyor... 'Lebibe'nin iffeti tehlikede olmakla beraber, beri yanda seksen bin liralık servet var. Memleketimizdeki bu parasızlık sırasında bu miktar adeta bir büyük hazine demektir. Bu miktarla kıyaslanmayacak kadar küçük paralar için namusunu, vicdanını satmış ve sonra medeni toplum içinde sahte bir yer, riyakâr bir hayatla yaşamaya uğraşmış az insan mı vardır?" (Gürpınar, 2009: 184).

Görüldüğü gibi, davranışının "yanlışığın" bilincinde olan söz konusu karakter bunu "meşrulaştırırken"; hem ülkedeki ekonomik sıkıntılara hem de toplumda kendisi gibi birçok insan olduğuna da dikkati çekmektedir.

Meftun karakterinin "ahlâki" konularda gösterdiği "hassasiyet"e bir diğer örnek evde çalışan kişilerin evlilik dışı ilişkilerine sessiz kalması bağlamında görünür olmaktadır. Evin çalışanlarından Zarefet ve Şaban'ın ilişkisine bir tesadüf sonrasında şahit olan Meftun, bu olayı, ilkin sadece "görgü kuralları" çerçevesinde değerlendirmektedir. Nitekim söz konusu karakter, Zarafetle gizlice buluşan Şaban'ın, gecelik entarisiyle bahçeye çıkmasını görgü kurallarına karşı "büyük bir tecavüz" şeklinde nitelendirmektedir (Gürpınar, 2009: 189). Bu çerçevede romanda dolaylı olarak verilen mesaj "gayri

ahlâki” ilişki yaşayan kişilere karşı çeşitli yaptırımlar uygulanması gerektiğidir. Ancak Meftun, bu noktada “yapılması gerekeni yapmamış” ve söz konusu davranışının nedenlerinden birini, Zarafet ve Şaban’ın aile sırlarını bilmeleri şeklinde açıklamıştır (Gürpınar, 2009:192): “Yarın hesaplarını görüp ikisini birden kovayım. Fakat ikisi de ailemizin sırlarını biliyor. Buradan çıkınca bizi her tarafta söyleye söyleye bal parmak ederler. Kasım Efendi’ye damat olmak emelimdeki şimdi görünen yüzde bir iki ümit de o zaman tamamen yok olur”. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, “aile sırrı” olarak nitelendirilen olayların, romanın olay örgüsü kapsamında “gayri ahlâki” olaylar şeklinde değerlendirilmesidir. Böylece ahlâka mugayir davranışlarda bulunanların, bunların neticelerine katlanmak zorunda olduklarına dair kullanılan simgesel dil dikkati çekmektedir. Nitekim Zarafet’n evlilik dışı hamile kalmasına ve Meftun onları işten çıkarması gerektiğinin bilincinde olmasına karşın, yine de bu eylemi gerçekleştirmemiş olmasının nedenini, “alafranga”lığa yaptığı vurguyla şu şekilde gerekçelendirmektedir:

“Gerçek meydana çıksa aile namusu namına o saatte Şaban’la Zarafet’in evden kovulması lazım gelecekti. Hâlbuki uşağın da aşçı kadının da birikmiş birçok maaşları vardı... Bu sıkıntıdan başka Şaban’la Zarefet’in alafranga usule artık elleri yatmış gibiydi” (Gürpınar, 2009: 346).

Yine aynı şekilde Meftun, “maddi çıkarları”nı gözeterek, kuzeni Rabia’nın evlilik dışı hamile kalmasına, “gerekli” tepkiyi vermemiş, bu konuyu da kendi yöntemleriyle çözmeye çalışmıştır (Gürpınar, 2009: 242- 250). Ancak Meftun’un bu tavrının eserde eleştirildiği ve “alafrangalığın”, “namus” ve “iffet” gibi ahlaki değerler üzerindeki olumsuz etkilerine işaret edildiği görülmektedir. Bu noktada Meftun’un “okuduğu kitaplardan, başı sonu belirsiz hükümler çıkarması, bu tür sözlerin kızlar üzerinde göstereceği etkileri düşünmeden bilgiçlik taslaması ve bu sözleri de kadınların düşüncelerini aydınlatmak için bir hizmet olarak değerlendirmesi”nin (Gürpınar, 2009: 245), kız kardeşi ve kuzenin davranışlarını üzerinde olumsuz ve önemli bir etkisi olduğuna da işaret edilmektedir.

Eserde, Raci’nin bu olaylara gösterdiği tepkiler aracılığıyla, kadın – erkek ilişkilerinin ve evliliğinin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğine dair verilen ana fikir ise şu şekildedir:

“(…) Bizim memleketimizde kocayı kız değil velileri seçer. His ve fikre gelince, kızlarımızın hisleri pek basit, fikirleri ise yok gibidir. Kızı keyfine bırakırsan zurnacıya varır sözü de işte bunun için söylenmiştir. Eğer hissi ince, fikri olgun bir kocaya düşmek talihine ulaşabilirlerse bu iki fazileti kocalarından öğrenirler... Birader ben bu kızların büyüğüyüm. Kendilerinden bir iki şey sormak yetkisine ben de sahibim. Ailemize ait bu namus meselesini adeta bir komediye çevirdiniz. Meselenin bu tür filozofça, daha doğrusu komik uzatmalara, ayrıntılara tahammülü yoktur. Namusla oynanmaz. Bu kelimeyle şaka edilemez. .. İşte ömrümde birinci defa size karşı isyan ederek bu namus davasını kendimizce düzeltmek için sizi aile reisliğinden alarak makamınıza ben yerleşiyorum” (Gürpınar, 2009: 249-250).

Bu kapsamda bir diğer ana fikir, evlilik dışı ilişkiye girerek hamile kalan Rabia’nın duyguları ve düşünceleri aracılığıyla aksettirilmiştir. Gençlik heyecanı ile hareket ettiğini, birçok genç kızın yaptığı şeyleri yaptığını ifade eden Rabia, kimseye bir şey olmadığını, kendi başlarına ise “ne belalar” geldiğini belirterek, “...benden bütün kızlara nasihat olsun. Bu ilk tatlılıklara kimse aldanmasın. Sonu pek fena oluyor. Sonra insan kendini atacak kuyu, asacak ağaç, yiyecek zehir arıyor” demektedir (Gürpınar, 2009:258-259). Nitekim o artık, “kendi akrabaları gibi bir kız değil, mutsuzluğa mahkûm bir canı”dır: “O yaşta ömrü kararmış, bütün gelecek ümidi sönmüş, hayatın gidişine karşı olan saygı dolu gülümsemesi onun için karanlık bir yüz asıklığına dönmüştü” (Gürpınar, 2009: 335). Görüldüğü gibi, Rabia’nın yaşadıklarından ve duygularından hareketle, bu tip davranışların toplumda artmakta olduğuna, bu nedenle “gayri-meşru” davranış biçimlerinin meşrulaştığına da işaret edilmektedir. Bu çerçevede öne çıkarılan bir diğer husus, geleneksel ve

ahlâki değerlere aykırı davranışlarda bulunan kişilerin sadece kendi hayatlarını değil, tüm ailenin hayatını olumsuz yönde etkilemiş olmalarıdır: "Annesi, babası bütün çevresi de bu rezaletten paylarına düşen felaketi alacaklardı" (Gürpınar, 2009: 335).

Meftun'un davranışlardan ve düşüncelerinden hareketle, "alafrangınlığın" ahlâki değerler üzerindeki olumsuz etkileri ile evlilik müessesesinin hangi ölçütler bağlamında kurulması gerektiğinin pejoratif bir dille ele alındığı örneklerden bir diğeri, Meftun'un kendine çok uygun görmemesine rağmen "alafranga hayatının giderlerini karşılayabileceğini" düşündüğü için Kasım Efendi'nin kızı Edibe'yle evlenmek istemesi ve bu isteğinin karşısında aldığı olumsuz cevap çerçevesinde görünür olmuştur. Söz konusu karakter, "Kasım'ın servetini ele geçirmeyi yalnız kendi arzusu için değil, yavaş yavaş adeta bunu insaniyete büyük bir medeni hizmet" olarak değerlendirmekte, "bu emeline ulaşmak için her türlü hileyi sadece mubah değil sevap olarak" görmektedir. Bunun yanı sıra niyetinden vazgeçmeyeceğini, "Kasım Efendi ailesi gibi saf, çabuk işgal olunabilir inanlara karşı bu ilk başarısızlıktan yılmamak, bu işe yeni bir cüret ve dört elle sarılarak girişmek lazım olduğuna kanaat getirdi" sözleriyle dile getirmektedir.

Onun amacı, müstakbel kayınpederinin servetinden yararlanmaktadır. Söz konusu karakter, bu evliliği gerçekleştirebilmek için kendisine piyangodan para çıktığına dair çeşitli "dalavereler" düzenleyerek evliliğin gerçekleşmesini sağlamıştır. Nitekim Meftun'a piyangodan para çıktığı haberlerini duyan, Kasım Efendi kızı Edibe'nin, Meftunla evlenmesine razı gelmiştir. Böylece eserde, Meftun'un hem evlilik müessesesi üzerindeki olumsuz etkilerine hem de "kurnaz" ve "dalavereci" kişiliğine bir kez daha dikkat çekilmiştir (Gürpınar, 2009: 296 – 313).

Ancak burada önemli olan bir diğer husus, Kasım Efendi'nin tepkilerindeki değişimdir. Meftun'a piyango isabeti dedikodusundan sonra Kasım'ın haline bir durgunluk gelmiştir. O zamana kadar "züppe, terelleli, Tatlısu marsuvanı gibi kendi uydurduğu isimlerle" andığı Meftun'u, komşu bey olarak adlandırmaya başlamıştır. Kasım'ın Meftuna'ya ilişkin tutumunun değişmesinin nedeni ise şu şekilde aktarılmaktadır:

"(...) ihtiyar kızını Meftun Bey'e vermekten ne kâr veya zarar edeceğini en ufak ayrıntısına kadar çoktan hesaplamıştı. Meftun'a gelmesi işte bu hesap neticesinde beliren lüzum üzerine olmuştu. Meftun'un kendine damat olmasıyla Mahir ile Lebibe meselesi de yoluna girmiş olacaktı... Hangi açıdan bakılsa, Kasım Efendi, bu alışverişte kârlı çıkıyordu" (Gürpınar, 2009: 311).

Paraya çok düşkün olan Kasım Efendi, tıpkı Meftun gibi, "evlilik" gibi ciddi bir kurumu gelir kaynağı olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede bir kez daha evlilik kurumunun gerçekleşmesinde maddi hesaplar yapılmasının olumsuz bir yaklaşım biçimi olarak sunulduğu görülmektedir.

Meftun kız kardeşinin Mahir'le, kendisinin de Edibe'yle evlenmesini sağlamış olmasına rağmen Kasım Efendi'nin servetinden hiçbir şekilde yararlanamamış hatta onların maddi yükünü de sırtlanmıştı. Bu nedenle yeni planlar yapan söz konusu karakterin, yolu yine "ahlâksızlıktan" geçmektedir. Nitekim eniştesi Mahir'den, babasının mührü ve malvarlığına ait tapuları getirmesini istemiştir. Ancak Mahir, bu konuda çok sert bir tepki vererek böyle bir şey yapmayacağını ifade etmiştir (Gürpınar, 2009: 382-386). "Ahlâki" değerler çerçevesinde sınır tanımayan bir karakter olarak resmedilen Meftun, emeline ulaşmakta oldukça kararlıdır. İstediklerini elde etmek için eniştesi Mahir'i gece âlemlerine alıştırmıştır (Gürpınar, 2009: 391-397). Kardeşi Lebibe'den ise, "Beni affet Lebibe! Bu budala kocana diğer kadınları sevdirmek için aşk dersi vermek, ona başarı usullerini ve sevda adabını öğretmek mecburiyetindeyim" sözleriyle özür dilemektedir (Gürpınar, 2009: 394).

Bu alıştırma sürecinde Mahir, Meftun'un da zaafının olduğu evli bir kadına, Madam Makferlen'a tutulur. Bu aşk hikâyesiyle romanda "ahlâki" değerler çerçevesinde verilen mesajların bir kez daha öne çıkartıldığı ve bu noktada yaşanan çözümlerin hangi boyutlara

geldiğinin/gelebileceğinin resminin çizildiği görülmektedir. Nitekim Meftun'un, eniştesi ve Madam Makferlan'ı bir araya getirmek maksadıyla, kızkardeşi, eniştesi ve annesiyle yaşadığı evde bir balo düzenlemesi, sonun başlangıcını hazırlayan olay olarak nitelendirilebilir. Eserde, sonuca gelmeden önce aktarılan olaylar silsilesinde, öne çıkartılan hususlardan biri Mahir'in bu balo'ya verdiği tepkidir:

“Mahir, sevinçten adeta kabına sığamıyordu. Balo sırasında içilecek, oynanacaktı. Damat bey, Madam Makferlan'ı sevdalı kollarına alıp da bir kasırga gibi oyun meydanını dönerken o dans neşesi, o sevgi sarhoşluğuyla sevgilisinin duygulu ve merhametli kulağına ne tatlı yalvarış sözleri fısıldayacak, bu balo aşk ilanı için ne güzel bir zemin yaratacağı” (Gürpınar, 2009: 404).

Meftun da amacına ulaşmıştır. Mahir, baloda Madam Makferlan ile vals yapmanın mutluluğuyla, babasının bütün mallarının senetlerini getireceğini söylemiştir (Gürpınar, 2009: 415). Romanda ilişkilerin uğradığı dejenerasyona dair sunulan portrede, Meftun ve Madam Makferlan arasında yaşanan birliktelik de yer almaktadır. Madam Makferlan'ın hem Mahir hem de Meftun'la yaşadığı ilişki, Lebibe ve Edibe'nin değişimi için de kilit bir nokta olarak temsil edilmektedir. Nitekim artık onlar da kocalarından öç almak maksadıyla, aynı davranışları sergilemişler, yani eşlerini aldatmaya başlamışlardır. Bu değişim şu sözlerle dile getirilmektedir:

“(…) Ailenin geleceği, bu Meftun'un elinde ne müthiş bir vartaya doğru yuvarlanıp gidiyordu. Kadınlar neye uğradıklarını bilmiyorlar, bu gidişin sonunun neye varacağını düşünemiyorlardı. Edibe Meftun'u, Lebibe Mahir'i kıskandırmak yüzünden birer ümitsizlik içinde çırpınarak güya kocalarından aynı sadakatsizlik ve hıyanetle öç almak cahilliğiyle Meftun'un efsunlu davetiyle eve gelen perilere kendilerini peşkeş çekiyorlardı. Bu ne rezaletti! Aman yarabbi ne rezalet!” (Gürpınar, 2009: 447).

Diğer taraftan Madam Makferlan'la vuslata ermenin mutluluğunu yaşayan Mahir, bir hırsız gibi babasının malvarlığına ait senetleri çalmış, yukarda da belirtildiği üzere, Meftun'a getirmiştir. Babası Kasım Efendi ilk başta oğlunun böyle bir hırsızlık yapmayacağını düşünse de hırsızın oğlu olduğunu öğrenmiştir. Tüm bunların yanında Mahir, Madam Makferlan'ın başka bir erkekle ilişkisini öğrenmiş ve intihar etmiştir. Böylelikle eserde, “maddi çıkarları” için “ahlaki” değerleri yok sayan karakterin sahip olduğu ve savunduğu değerlerin hem toplum hem de birey üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekildiğini söyleyebilmek mümkündür.

Mahir'in intiharından hemen sonra hiç iz bırakmadan ortadan kaybolan Meftun, iki sene sonra kardeşi Raci'ye bir mektup yazmıştır. Eserde, bu mektup aracılığıyla “alaranga”lık uğruna “ahlaki” değerlere aykırı bir yaşam sürmenin neticeleri şu şekilde kaleme alınmıştır:

“(…) İnsanlar servet ve mülkün anahtarlarını elde edinceye kadar anlayışlı, şefkatli, merhametli olurlar. Ondan sonra kendileri için “sefalet” tedavisi imkânsız bir insanlık hastalığı ve merhamet gibi şeyler müzmin birer sinir hastalığı olur. Avrupa'da, şurada burada yoksullara yardım adına verilen müsamereler, balolar, servet sahiplerinin, işsiz güçsüz zengin kadınların can sıkıntısına karşı icat ettikleri bir tür eğlencedir. İnsaniyetperverlik değil..

Senin sürekli dikkatin ve alaturka vahşi emirlerine rağmen Rabia bir daha hamile kalmış. Çocuk düşürmeye ikinci cüretinde bu sefer dünya değiştirmiş... O aptal kız mutlak ahrette Bedri'ye varırım ümidiyle ölmüştür.

Aşifteliğinden dolayı Zarafet'i kovmuşsun. Sizden sonra kapıldığı yerde bu da yine hamilelik kazasına uğramış. Fakat bu defa düşürmeye cesaret edemeyerek hastahanelerin birinde doğurmuş. Zarafet Araptı, ama beyaz erkeklere pek düşküdü. Şimdi, sütlü kahve rengi çocuğunu küfe gibi sırtına bağlayıp koca tencereyi başına

oturarak cami kapılarında dolma sarıyormuş. Oh olsun fellaha, gebe kalmayı artık oyuncak ettiydi.

En tuhafı zorla boşadığım Edibe Hamın benden aldığı 'koketri' derslerinden umulmayacak büyük bir ilerleme göstererek Azize Hanımla birlikte eve delikanlı almışlar. Bu rezaletlerini konu komşu görmüş, utancından Kasım'a felç gelmiş... Allah'ın hikmetine bakın bu fırladıklar, uğraşmalar neticesinde elde edemediğim bu servete anne tarafından miras yoluyla oğlum Neval Şarik Bey konacak... İhtiyar Kasım gözünü yumar yummaz ben İstanbul'dayım. Çünkü geç kalmaya gelmez. Edibe'nin oğluma başka kocadan ortaklar yetiştirmesi ihtimali var. Ben karımı zaten boşamadım ki.. bu büyük servetin Paris'te her gece hayırlı hayırlı rüyalarını görüp duruyorum..." (Gürpınar, 2009: 468-472).

Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere, "gayri-ahlaki" davranışlar sergileyerek yaşamını bu şekilde devam ettirenlerin sonunun hüsrana olacağı/olduğu net bir şekilde vurgulanmaktadır. Böylece eserin anlatı yapısında toplum ve kişi hayatının sağlıklı bir şekilde sürdürülmesinde "ahlaki" kurallara uymanın gerekliliğine bir kez daha işaret edilmiştir Söz konusu satırlarda dikkati çeken hususlardan biri de tüm "felaketlere" rağmen, Meftun karakterinde sembolize eden tipin alışkanlıklarından ve huyundan asla vazgeçmeyeceğine ilişkin yapılan vurgudur.

Sonuç

Edebiyat ve sanat ürünleri bir toplumda yaşanan birçok sorunun anlaşılmasında ve çözümlenmesinde çok önemli veriler içermekte, hatta bu anlamda içinden çıktığı toplumun aynası olabilmektedir¹. Özellikle çözüm yolunun bilinmediği ve üzerinde henüz uzlaşmanın sağlanmadığı toplumsal ve siyasal meselelerde, söz konusu ürünlerin bu işlevinin daha da önemli olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Nitekim zihniyet ve kültürel araştırmalar kapsamında edebi bir anlatı türü olan romanlardan hareket etmek, ilgili dönemin hem insanlarını hem siyasal yapısını hem de var olan sorunların nasıl tanımlandığını ve bunlara ilişkin çözüm önerilerini anlamlandırmada zengin bir kaynaktır. Tüm bunların çalışma kapsamında incelenen eser için de geçerli olduğu görülmüştür Nitekim Batılılaşma çabalarının yoğun olmakla birlikte, gidilecek yol ve etkileri noktasında uzlaşmanın olmadığı bir ortamın ürünü olarak da nitelendirilebilecek "Şıpsevdi"de, "alafranga"lık olgusu merkeze alınmış ve bunun etkileri "ahlaki" değerler kapsamında kaleme alınmıştır. Bu çerçevede kadın-erkek ilişkileri, evlilik kurumunun tesisi, namus, para gibi temalar üzerinden Batılılaşmanın sosyal hayat üzerindeki olumsuz etkilerine işaret edilmiş; toplumda olması gereken ve yok olan "hassasiyetlere" ilişkin bir çerçeve çizilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Ş. (2000). "II. Meşrutiyet Sonrası Romanlarında Siyasal Temalar, Eskinin Tenkidi, Yönetim Sisteminde Düzensizliğin Ortaya Konulması". *Türk Yurdu Dergisi Roman Özel Sayısı*, C. 20, S. 153 – 154, s. 110-121.
- Akın, B.A. (2017). "Türk Tiyatrosunda 12 Eylül Darbesini Okumak". *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V. 12/16, p. 1-24
- Balcı, Y. (2002). *Türk Romanında Aydın Problemi (1908 – 1950)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

¹ Toplumsal ve siyasal olayların roman ve sinema gibi anlatı türlerinde nasıl ele alındığı inceleyen çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bkz: (Aktaş: 2000, Akın: 2017; Balcı: 2002, Coşkun: 2007; Erdemir: 2009; Erdemir: 2011; Erdemir-Göze: 2013; Erdemir-Göze: 2015; Erdemir-Göze: 2017; Oğuzhan-Börekci:2013; Oğuzhan-Börekci:2014; Fırat:2009; Kekeç: 2002; Yürek: 2008).

- Coşkun, S. (2007). “Edebiyatın Siyasetle İmtihani: Tanzimat Sonrasında Siyaset Edebiyat İlişkisi Üzerine Bir Çözümleme”. *Muhafazakar Düşünce*, Sayı 13 -14, s. 95- 108.
- Çetin, N. (2002). “II. Abdülhamit Dönemi Türk Romanı (1878 – 1908)”. *Hece Dergisi Roman Özel Sayısı*, S.65- 66- 67, s. 34 – 52.
- Emiroğlu, Öztürk (2007). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Siyasal Süreçle Uyum Derecelerine Göre Şair ve Yazarlar”. *Muhafazakâr Düşünce*, S. 13- 14, s. 147 – 156.
- Erdemir, F. (2009). “Türk Sinemasında Hayallerin Kenti İstanbul’un İç Göç Filmlerinde Temsili”. *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Sempozyumu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı: Ankara, s. 111-136
- Erdemir, F. (2011). “Türk Sinemasında İşçi Hareketlerinin Temsili: “Karanlıkta Uyuyanlar” ve Diyet”. *Toplumsal Hareketler Politikadan Edebiyata, Sanattan Sinemaya, Medyadan Toplumsal Algıya Teorik ve Pratik Analizler ve Yansımalar*. (Ed.: Yrd.Doç.Dr. Gülcan Işık), Ankara: Nobel Yayınevi, s. 201-251.
- Erdemir-Göze, F. (2013). “Kahramanın Yolculuğu: Beyazperdede Çocukların Kahraman Olma Macerası”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V. 8/8 Summer, s. 1793-1804.
- Erdemir – Göze, F. (2015). *Televizyon İmgisine Sinema Üzerinden Bakmak*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Erdemir – Göze, F. (2017). “Televizyonun Türk Sinemasındaki Genel Görünümü”. *Akademik Bakış Dergisi*. S. 61, s.839-861.
- FIRAT, H. (2009). “Cumhuriyet Sonrası (1960–1980) Türk Romanlarında Adnan Menderes ve Demokrat Parti”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 4/III, s. 2351- 2372.
- Gündüz, M. (2007). “Siyasal Muhalefet Aracı Olarak Edebiyat”. *Muhafazakâr Düşünce*, S. 13 – 14, s. 25 – 46.
- Gürpınar, H. R. (2009). *Şipsevdi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Karpat, K. (2009). *Osmanlı’dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kekeç, A. (2002) “Darbeler ve Romanlar”. *Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, S. 65- 66- 67.
- Kudret, C. (1945). *Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman – I*. Ankara, Varlık Yayınları,.
- Moran, B. (1985). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Roman”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 409 – 418.
- Oğuzhan-Börekcı, Ü.A. (2013). “İttihat ve Terakki Dönemi’nde Gazeteci Kimliğinin Hüküm Gecesi Romanında Görünümü”. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, C.8, S.1, s. 212-232.
- Oğuzhan-Börekcı, Ü. A. (2014). *Muhalef Aydın: Romanlar Üzerinden Zihniyet Okuması*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Parla, J. (1985). “Tanzimat Romanında Yazar ve Metni”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları: İstanbul, , s. 418 – 420.
- Şan, M. K. (2004). “Türk Modernleşmesine Romandan Bakmanın Önemi Üzerine”. *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ankara: Hece Yayınları, s.117-135.
- Şahin, İ. (2000). “Türk Romanın Tarihi Gelişimi”. *Türk Yurdu Dergisi*, S. 153, s. 45 – 66.
- Yürek, H. (2008). “Türk Romanında Modernist Etkinin Boyutları”. *GÜ. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, S. 1, s.187 – 202.